

## Előszó *A gondolat erejével (By Force of Thought)* kínai kiadásához

Különlegesen fontos esemény számomra, hogy önéletrajzom megjelenik Sanghajban és hozzáférhetővé válik a Kínai Népköztársaságban. Egy szerző számára kivétel nélkül minden olvasó fontos, ám az én gondolkodásomban -- és hozzá tennem: az érzelmi világomban -- különleges hely van fenntartva a kínai olvasó számára.

Elsősorban személyes élmények alakították ki ezt a különleges helyet. 1985-ben abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy meghívtak egy nemzetközi konferenciára, amelyet a Jangce folyón úszó turistahajó fedélzetén tartották. Hét külföldi közgazdász véleményét kérték ki a kínai kollegák arról, hogy mit gondolnak a kínai reformról. Ez alkalmat adott arra, hogy kifejtsem nézeteimet a reform kilátásairól. A „hajó-konferenciára” (*Bashan Lun* conference) azóta is sokszor hivatkoznak a reformmal foglalkozó közgazdászok.

Nem sokkal később megjelent kínai nyelven *Economics of Shortage* c. könyvem. A „klasszikus”, reformok előtti szocialista gazdasági rendszerben általános, krónikus és intenzív hiány volt élelmiszerekből, iparcikkekből, a termelésben használt nyersanyagokból, gépekből és felszerelésekből. A könyv gondolatmenete arra futott ki, hogy ezt nem a tervezők hibás döntései idézték elő, hanem maga a rendszer szülte meg, amely állandóan reprodukálja a hiánygazdaságot. Kínai barátaim elmondták: könyvem érvelését fel tudták használni arra, hogy bírálják a bürokratikus központosítást, a merev tervutasítások rendszerét és síkra szálljanak a piac-orientált reformokért. Egyetlen művem sem jutott el olyan sok olvasó kezébe, mint akkor ez a könyv Kínában.

Ettől fogva alig volt olyan írásom, amelyet magyar vagy angol nyelvű publikációja után le ne fordítottak volna kínai nyelvre. Többször látogattam el Kínába, ahol minden alkalommal szeretettel és megbecsüléssel fogadtak. Valamennyi út gazdag kutatói tapasztalatot, nagy intellektuális élményt nyújtott, (azokról a kulturális, művészeti, turisztikai és konyhaművészeti örömeikről nem is szólva, amelyekben vendéglátóink jóvoltából részesültünk.)

Úgy érzem, joggal vagyok büszke arra, hogy Kínában járva sok helyen – egyetemeken, közhivatalokban, diákok, tanárok, állami tisztségviselők körében – újra és újra kijelentették nekem: „Én az Ön tanítványa vagyok.” Lehet-e nagyobb megtiszteltetés és öröm az írással és tanítással foglalkozó ember számára, minden ezeket a szavakat hallani? Számomra, ahogy azt majd a könyvből megismerheti az olvasó, igen sokat jelent a barátság. Jó érzés tudni, hogy Kínában igazi barátaim vannak, akiket érdekel a sorsom, akik figyelnek a szavamra, akikre számíthatok – mint ahogy ők is tudják, hogy érdekel a sorsuk, figyelek a szavukra és számíthatnak rám.

Szeretném remélni, hogy visszhangra talál a Kínai Népköztársaságban ez a könyvem is. Bízom abban, hogy sok olvasónak lesz az az érzése: szellemi és érzelmi rokonság van közöttük és a szerző között.

Igaz, roppant nagy a különbség Kína és Magyarország között. Előbbinek másfél milliárd vagy több lakosa van, utóbbinak tíz millió, kevesebb, mint egy-egy nagy kínai város lakossága. Kína sok évezredek történelmi múltra tekint vissza, a magyar történelem sokkal rövidebb korszakot fog át; mások a hagyományok, mások a szokások, mások az írásjelek – és folytathatnám az eltérések felsorolását. És mégis, vannak fontos érintkezési felületek.

Kína is, Magyarország is megismerte, hogyan működik az a szocialista rendszer, amelyet munkáimban a rendszer „klasszikus” változatának nevezek; annak a formációnak, amelyet a Szovjetunióban Sztálin, Kínában Mao Ce-tung neve fémjelez. Magyarország előbb kezdett hozzá e rendszer megreformálásához, annak idején élénk figyelemmel kísérték a reformra éhes kínai közgazdászok a magyar próbálkozások alapjául szolgáló elméleteket és a gyakorlati tapasztalatot. Magyarországon, akárcsak a kelet-európai régió számos más

országában, 1989-1990-ben, a berlini fal összeomlása után rohamosan felgyorsult a piacgazdaságba való átmenet folyamata – ez is rokonságot hoz létre a kínai átalakulásokkal. Könyvemben, amelyet most a kínai olvasó a kezébe vesz, ezek a nagy történelmi folyamatok alkotják azt a háttérrel, amely előtt életem eseményei lezajlanak – és sok tekintetben hasonló az a történelmi háttér is, amelyben az olvasó élete játszódott le a múltban és folytatódni fog a jövőben.

Ám nem csak a külső körülmények alakulásában, a történelmi tapasztalatokban mutatkozik hasonlóság. Az önéletrajz nagyon személyes műfaj. Minden ember életútja egyedi, és különbözik mindenki másétól. És mégis, bizonyos vagyok abban, hogy vannak az életem történetében olyan élmények, amelyek ismerősek tünnek majd nem is egy kínai értelmiségi szemében; az én tapasztalataimban, dilemmáimban és választásaimban rá fog ismerni a sajátjaira.

Nagyon fiatalon kezdtem járni az értelmiségi ember nehéz, de izgalmas útját. Most, amikor ezeket a sorokat írom, 84 éves vagyok; még ma is kora reggeltől késő estig dolgozom: kutatásokat folytatok, cikkeket és könyveket publikálok, diákokat tanítok. Kínában ősi hagyomány az öregek iránti tisztelet, (sokkal inkább érzékelhető ez ott, mint az én hazámban...) -- talán figyelmet érdemes az olvasótól, hogy háromnegyed évszázadnyi élményt és tapasztalatról számol be az önéletrajzom.

Kalandos volt az életem útja. Volt benne olyan korszak, amikor halálos veszélyek fenyegettek és hajszálon múlt az életem – és olyan korszak, amelyben békesség és nyugalom vett körül. Volt, amikor üldöztek, fenyegettek, félelem és szorongás töltött el - és volt, amikor kitüntetések kaptam és elismerésekben részesültem. A naiv hit, a feltétel nélküli lelkesedés periódusát felváltotta a kételkedés, majd a kiábrándulás korszaka; később új hitek formálódtak bennem, immár kevésbé naiv módon, meggondoltabb mértéktartással. A kezdeti fél-tudást és hamis eszméket a tudomány újra-tanulása, az új, megbízhatóbb tudásanyag gyűjtése követte.

Életem hajója hol nyugodt vizeken haladt, hol viharok között. Többször volt úgy, hogy majdnem zátonyra futott. Most éppen megint viharos a tenger. Megszűnt a Collegium Budapest, ez a nagyszerű nemzetközi kutatóintézet, amelyben húsz éven át, az intézmény első napjától az utolsó napjáig dolgoztam. A budapesti közgazdaságtudományi egyetem ajánlott fel új munkahelyet, ahol tovább kutathatok és taníthatok. Nem könnyű ismét új életet kezdeni – de megpróbálom.

A hányódások és viharok közepette azért tudtam megtalálni a magam útját, mert volt és van iránytűm, amely eligazít.

Nem állíthatom azt, hogy amióta az eszemet tudom, mindvégig azonosak voltak a politikai nézeteim. Amint az majd a könyvből kirajzolódik, 1953 és 1957 között mélyreható, mondhatnám drámai változásokon ment keresztül a politikai eszmevilágom. Ám mindvégig voltak olyan *alapvető értékek, etikai principiumok*, amelyek egy réteggel mélyebben helyezkednek el, mint az aktuális politikai állásfoglalás és amelyek meghatározták gondolkodásaimat. Akkor változtattam a politikai nézeteimet, amikor megdöbbenve tapasztaltam, hogy azok, akiknek iránymutatásában jóformán vakon megbíztam, éppen az alapvető etikai elveimmel ellentétes, azokat kíméletlenül sértő cselekményeket hajtottak végre.

Melyek ezek az alapvető értékek, amelyekhez igyekeztem hű maradni és amelyekhez szeretnék ragaszkodni a jövőben is?

Ha egyáltalán lehetséges sorrendről beszélni, akkor első helyre a *szabadság* eszméjét, az emberi jogok védelmét teszem. Már legelső munkámban, *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* c. könyvemben is az autonóm döntés kérdése foglalkoztatott: miért szól bele mindenbe, a legapróbb részletekig menően, a túlhatalmaskodó központi kormányzat, miért nem hagy kellő önállóságot a termelő vállalatnak? Amikor – mint említettem – a hiánygazdaságról írtam, azt sem tekintettem kizárólag szűk értelemben vett gazdasági problémának. A hiány az egyén választási lehetőségét korlátozza; olyan akcióra kényszeríti,

amit önszántából nem tenne meg. Azóta is nagy hangsúllyal visszatér a munkáimban az a kívánság: hadd legyen minél szélesebb az egyén döntésének hatókör: minél szabadabban választhasson termékek és szolgáltatások között, a tanulás és a szakmák, életpályák alternatívái között, a baráti társaságok és csoportosulások között, a gondolatok, eszmék és hitek között.

Utamon végig kísért a *szolidaritás* eszméje. Sok minden tartozik ide. A szerencse úgy hozta, hogy jómódú és művelt családba születtem, és együtt érzek azokkal, akik alacsony sorban születtek, nehéz körülmények között nőttek fel. A háború időszakának kivételével sohasem éheztem, és nem szenvedtem súlyos anyagi gondoktól, mégis próbálom legalább átgondolni, hogy mit jelent szegénynek lenni. A hosszú évtizedek alatt változott a felfogásom arról, hogy mit kell tenni a nehéz helyzetben lévők felemelkedése érdekében – de állandóan megmaradt bennem az a tudat, hogy kötelességem ezen munkálkodni.

Állandó nagy érték számomra a ragaszkodás a *haza* szolgálatához. Amikor önéletrajzom magyar kiadását bemutatták, Nadas Péter, a mai magyar szépirodalom egyik legnagyobb alakja ezt a jellemzést adta rólam: „magyar hazafi” vagyok. Nagy elismerésnek tekintem ezeket a szavakat. Zsidó származású vagyok, apámat és bátyámat megölték az üldöztetés idején, engem is életveszély fenyegetett. Sokan azok közül, akiket hasonló keserves élményeken mentek keresztül, elhagyták az országot. Később is újabb és újabb emigrációs hullámok következtek. Az 1956-os forradalom leverése után hetek alatt a magyar lakosság két és fél százaléka hagyta el az országot. Évtizedekkel ezután, amikor már rések nyíltak a falakon és még később, amikor a falak leomlottak, sokan kerestek anyagilag könnyebb életet a gazdagabb országokban. Működésbe lépett az „agy-elszívás”, a fejlett világnak az a vonzereje, amely nagyobb lehetőségeket kínál a szegényebb országok legjobb koponyáinak. Megértem azokat, akik máshol, szülőhazájukon kívül keresik a boldogulásukat – de magamnak más utat választottam. Sok időt töltöttem külföldön, 18 éven át az USA vezető egyetemén, a Harvard egyetemen tanítottam. Ám újra és újra visszatértem Magyarországra. Mindvégig magyar állampolgár maradtam. De nem is csak a tartózkodás helye és a jogi kötelék az, ami számít; legalább olyan fontos, milyen identitást érez az ember. Magyar vagyok, de soha nem éreztem, hogy fölényben lennék más nemzetek fiaival szemben. Mentem vagyok minden rasszista eszmétől, más arcformájú, más bőrszínű embertársaim iránti előítéllettől. Élesen elítélem a gyűlölködő nacionalizmust. Egyszerre érzem magam „világpolgárnak”, európainak, magyarnak és zsidónak. Ez is egyike azoknak az etikai princípiumoknak, amelyek a sorsfordulatok közepette is állandóak maradtak értékrendemben.

Sokban változtak (remélem, jó irányban fejlődtek) közgazdaságtudományi gondolataim. Mégis, ezen a téren is van állandóság. Amióta egyszer végbement bennem a keserves kiábrándulás egy ortodox, hibáiba belemerevedett eszmerendszerből, azóta kialakultak bennem az egészséges kételkedés reflexeit. Semmilyen gondolatot sem fogadok el vakon. Bárki mond is valamit, akármilyen magas poszton áll is, akármekkora a tekintélye, felteszem magamnak a kérdést: igaz-e, amit hallok? Talán igaz – vagy talán téved? Ha kialakul egy elméleti sejtésem, arra törekszem, hogy szembesítsem a valósággal. Még pedig nem csak a statisztikai adatokkal (ez a fajta szembesítés is igen fontos), hanem a hétköznapi tapasztalattal is. Ez az egyik legfontosabb védekezés a doktrinér gondolkodás, a dogmák ellen.

Hosszú életem során sokat és sokszor változtak az életkörülményeim és a napi kérdésekben kinyilvánított állásfoglalásaim, De – remélem, mások is így látják – alapjában véve nem változott az emberi magatartásom; mindig ugyanazokhoz a magam számára előírt viselkedési szabályokhoz próbálom tartani magam. Az egyik legfőbb parancs: igazat kell mondani és írni. Nem szabad hazudni. És ha valami okból nem mondhatom ki a *teljes* igazságot, akkor gyötör az a tudat, hogy noha igaz, amit mondtam, az igazság egy része bennem rekedt, kimondatlan maradt. Erről talál majd néhány gondolatot az önéletrajzomban az olvasó.

A nem is olyan régi traumatikus történelmi élmények Kínában is, Magyarországon lejáratták az „önkritika” fogalmát. Országainkban megaláztatásokkal, sőt esetleg durva fizikai erőszakkal, kínzással hamis önvádra kényszerítettek embereket. De bármennyire diszkreditálták is a szót, igenis szükség van kritikus önvizsgálatra. Nem külső kényszer hatására, hanem a lelkiismeret vagy az intellektuális kijózanodás parancsára többször is végbement bennem ilyesféle önvizsgálat. Megpróbáltam szembenézni korábbi életperiódusaim cselekményeivel és a tetteimet vezérlő eszmékkal. Ha szükségesnek éreztem, szakítottam velük. A legrosszabb, amit ezekben a megrendült pillanatokban tehet magával az ember, az önsajnálát, vagy az óvatoskodás, amellyel megpróbál minél többet átmenteni múltbeli hibás nézeteiből. Ha a tükörbe nézel, hogy lássad a saját arcodat, akkor ne egy halvány lámpát gyűjtsál, amiben csak elmosódottan látszanak a vonásaid. Engedd be a napsugarat (Let the sunshine in) – ahogy azt az amerikai dal szavai sugalmazták, amikor az amerikai fiatalok kezdtek felébredni a megszokások és rossz hagyományok lidercálmaiból.

X X X X X

Köszönöm mindazoknak, akik elősegítették ezt a mostani új találkozást a kínai olvasókkal. Szeretnék kifejezni hálámat a kiadónak (a kiadó pontos neve), amiért vállalkozott a művem megjelentetésére és X.X-nak, (a fordító neve), aki nagy odaadással dolgozott művem fordításán. Nagy intellektuális érdeklődéssel, izgatottan várom a Kínából érkező visszhangot.

Budapest, 2011. október 17.

Kornai János